

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЕНКО ВАДИМ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 821.161.2:82-3«19»: 616.001

**МОДИФІКАЦІЯ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ПРОЗІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі української літератури XX століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
МОВЧАН Раїса Валентинівна,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу української літератури XX століття
та сучасного літературного процесу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ГНАТЮК Мирослава Михайлівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теорії літератури,
компаративістики та літературної творчості

кандидат філологічних наук, доцент
СКОРИНА Людмила Вікторівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри української літератури
і компаративістики

Захист відбудеться “___” грудня 2016 р. о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано “___” листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. М. Нога

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне літературознавство дедалі частіше апелює до таких зразків художнього й документального письма, в яких актуалізовано травматичне минуле людини, роду, нації. Студії травми як один із провідних напрямів сучасної гуманітаристики стали динамічним полем для дослідження (пост)колоніальних, (пост)тоталітарних стратегій та ідеологій, аналізу різних форм і риторики насильств, підпорядкувань (національних, расових, генераційних, гендерних тощо).

Для українського суспільства, історія якого досвідчила не одну історичну, соціальну, екологічну травму впродовж XX ст., репрезентація і сприйняття власного досвіду стали серйозними суспільним і науковим викликами. Попри це, у сучасній українській гуманітаристиці спостерігаємо дефіцит наукових рефлексій, націлених на елементи артикульованого чи імпліцитно присутнього в культурі болю, майже цілковиту відсутність аналізу того антропологічного досвіду XX ст., яким є травма. У літературі XX – початку XXI ст. такий досвід стосується передусім колоніального, тоталітарного минулого, що нагадує про політичний і психологічний тиски, під якими перебувала чи перебуває травмована людина. Загалом ідеться не лише про сегменти колоніального, тоталітарного минулого, а й про його (іноді невиліковний) психологічний спадок: генераційні розриви, гендерні конфлікти, нове розуміння ідентичності тощо.

У контексті дисциплін, для яких травма стала об'єктом вивчення, досі не продемонстровано однозначного розуміння цього поняття. Травму, яка маніфестує свою мінливість, неможливо уявити як термінологічно стале позначення, як своєрідну *constantia*. Усе ж, моніторинг останніх досліджень переконує: категорія травми, яка *a priori* належить до галузі психології та психіатрії, потребує концептуального розгляду в культурній (зокрема літературній) площині. Осмислення літературного контексту травми сприяє поборенню амнезії щодо історії (індивідуальної, родової, національної), відновленню культурної референції (зв'язку між минулим і сучасним, батьками та дітьми, Я та Іншим тощо).

Українська еміграційна проза другої половини XX ст. є евристично продуктивним полем для осмислення колоніальної, тоталітарної дійсності, повоєнного досвіду тощо. Вона наголошує на втраті уявного чи реального об'єкта (батьківщини, історії, культури), межує з художнім міфом і політичною інвективою (антиколоніальною, антитоталітарною). Загалом посттравматичний досвід можна вважати однією з визначальних ознак літературної і культурної ситуацій української еміграції. Аналіз модифікації травми в українській еміграційній прозі допомагає краще зрозуміти як психологічну природу художнього письма, так і соціокультурну реальність української еміграції. Звісно, теорія травми не є єдиною можливою інтерпретацією цього корпусу прози, але – як одна з траєкторій прочитання – вона унаочнює такі особливості тексту, які впадають із гомогенного дискурсу, сфокусованому, зокрема, на

категоріях міфу та пам'яті. Питання, навколо якого зосереджено увагу, полягає в тому, яку природу має та чи та травма, у який спосіб і за допомогою яких художніх засобів її відображено в тексті. Однак дослідницький проект передбачає аналіз не репресивних форм колоніального, тоталітарного режимів, відображених в українській еміграційній прозі, а травми як мови, певного дискурсу, що виробився всередині самої еміграційної літератури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою комплексних наукових досліджень відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України й відповідає плановій темі «Українська література ХХ – початку ХХІ століть: теми, проблеми, жанри, стилі» (державний реєстраційний номер 0114U004389). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 3 від 18. 03. 2014 р.) і схвалено на засіданні Бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 2 від 03. 06. 2014 р.).

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати модифікацію травми як категорію антропологічного досвіду й визначити специфіку її реалізації в українській еміграційній прозі другої половини ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення **завдань**, які допомагають конкретизувати питання, що утворюють предмет дослідження:

- 1) висвітлити досвід аналітичної характеристики травми в теоретичному та прагматичному аспектах;
- 2) визначити наскрізні локуси травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ ст.;
- 3) проаналізувати дескрипцію воєнної катастрофи як посттравматичного досвіду через змістові концептуальні моделі Іншого, свідка й учасника, кожна з яких демонструє природу людської реакції на ситуацію травми;
- 4) проінтерпретувати генераційний розрив як результат травматичної колоніальної, тоталітарної дійсності;
- 5) означити аналітичні потенції використання теоретичного інструментарію травми, його значущості для вивчення української еміграційної літератури.

Об'єктом дослідження є різні за жанровою та естетичною природою прозові тексти письменників української еміграції другої половини ХХ ст., які артикулюють репрезентативні стратегії художнього вивчення травми.

За **предмет дослідження** править модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ ст., яку конкретизовано окресленням основних теоретичних і практичних аспектів вивчення травматичного досвіду.

Матеріалом дослідження стали художні тексти представників повоєнної української еміграції: І. Костецького (новела «Тобі належить цілий світ», 1946), Ю. Косача (новели «Остання атака», 1937; «Ноктюрн b-mol», 1946), Я. Курдидика (збірка «Два кулемети», 1954), Р. Колісника (повість «Останній постріл», 1989), Т. Осьмачки (повість «Ротонда душогубців», 1956),

Д. Гуменної (роман «Хрещатий Яр», 1956), О. Мак (повість «Чудасій», 1956), І. Багрянного (роман «Сад Гетсиманський», 1950) та ін., а також проза другого покоління емігрантів: В. Лисенко (роман «Жовті чобітки», 1954), А. Мельничука (роман «Що розказано», 1994), Дж. Кулик-Кіфер (роман «Зелена бібліотека», 1996) та ін., які розглянуто в типологічному аспекті.

Теоретичну й методологічну основи дослідження склали праці з теорії психоаналізу (К. Горні, С. Жижека, Ж. Лакана, Ф. Фанона, З. Фрейда, Е. Фромма та ін.), студій травми як автономного розділу соціогуманітарних наук (Дж. Александера, Е. Альфрена, Дж. Батлер, Дж. Герман, Т. Вайзер, Р. Еермана, К. Карут, Д. ЛаКапри, Д. Лауб, Р. Лейс, К. Меррідейл, Дж. Мітчелл, Е. Сантнера, Ш. Фелман, П. Штомпки, Т. Гундорової, О. Мороз та ін.), постколоніальної критики (Б. Ашкрофта, Г. Бгабга, Г. Гріффітса, С. Дюрінга, Е. МакКлінток, Б. Перрі, Е. Саїда, Г. Ч. Співак, Г. Тіффіна, Е. Томпсон, Ф. Фанона, О. Гнатюк, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Павличко, М. Павлишина, Я. Поліщука, М. Рябчука, Л. Сеника, В. Чернецького, М. Шкандрія та ін.), теорії тоталітарного суспільства (Т. Адорно, Х. Арендт, В. Беньяміна, Е. Фромма та ін.). Крім того, у роботі використано дослідження вчених із питань функціонування української літератури в еміграції (С. Андрусів, Д. Гузара-Струка, В. Державина, М. Жулинського, Л. Залеської-Онишкевич, Н. Колесниченко-Братунь, Г. Костюка, М. Ласло-Куцюк, Н. Мафтин, Д. Нитченка, О. Піскун, В. Просалової, М. Ревакович, М.-Р. Стеха, М. Шкандрія та ін.).

Методи дослідження. Специфіка дослідження стратегій художньої модифікації травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ ст. спонукала до залучення різних інтерпретаційних методик. Для написання дисертації використано аналітичний інструментарій психоаналізу, історичного та соціологічного знань, принципи постколоніальної критики.

Концептуальними для вивчення досвіду травми стали психоаналітичні дослідження З. Фрейда, а також постфрейдистські праці Ж. Лакана, зокрема «Агресивність у психоаналізі» (1948), «Імена Батька» (1963), «Зворотний бік психоаналізу» (1969–1970). Не меншу значущість у контексті обговорення травматичної реальності, зафіксованої у прозі української еміграції, становлять ідеї С. Жижека, який у книгах «Піднесений об'єкт ідеології» (1989), «Про насильство» (2008), «Міркування в червоному кольорі» (2011) верифікував методологію і теоретичні положення Ж. Лакана, артикуючи ідею про взаємозв'язок травми з феноменом всеосяжного й ідеологічно забарвленого насильства та ідеології як «фантазматичної конструкції, що служить опорою для нашої дійсності». Стратегічно значущими для розуміння історичного й біографічного контекстів травми є дослідження Д. ЛаКапри, який у праці «Пишемо історію, пишемо травму» (2001) апробував теоретичні концепти «прогривання» («acting-out») та «опрацювання» («working-through»), особливо важливі для спостереження над специфікою оприявлення травматичного досвіду. Закономірним у контексті обраного об'єкта дослідження є звернення до напрацювань теоретиків постколоніалізму, передусім – «Орієнталізму»

(1978) Е. Саїда, у якому порушено питання про складні взаємини колонізатора з колонізованим як у політичній, так і в культурній площинах.

Наукова новизна роботи. Дисертація є першою в українському літературознавстві спробою аналізу художніх текстів на основі теоретичного інструментарію студій травми. Вивчення інтерпретаційних потенцій травми як соціокультурної категорії на матеріалі української еміграційної прози другої половини ХХ ст. є підставою для ствердження ідеї наукової доцільності й перспективи розвитку літературознавчого сегменту дискурсу травми, формування й апробації відповідних наукових стратегій. Дослідження травми, яка маркує колоніальне, тоталітарне насилля, що в кардинальний і незворотний спосіб змінило життя людини, роду, нації, а також – патологічний процес, що впливає на ставлення та сприйняття минулого, сучасного та майбутнього, спонукає до рефлексій над травматичною природою української культури та відкриває новий простір для сучасних літературознавчих студій.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Матеріали та висновки дослідження розширюють знання про літературу української еміграції другої половини ХХ ст. Вони можуть бути використані для розробки окремих тем із питань функціонування української еміграційної літератури, дискурсу травми, психології творчості письменників-емігрантів; під час написання підручників, навчальних посібників для студентів-гуманітаріїв; для викладання української літератури ХХ ст., проведення нормативних, спеціальних курсів, спецсемінів; для розв'язання теоретичних і методологічних проблем, пов'язаних із вивченням травми, інтеграцією студій травми в українське літературознавство та критику.

Апробація роботи. Концептуальні ідеї та основні положення дисертації апробовано на таких наукових зібраннях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовні витоки Поділля: митці в історії краю» (Хмельницький, 13 березня 2014), III Міжнародній науково-практичній конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» (Бар – Київ, 25–27 вересня 2014), II науковому семінарі для молодих учених пам'яті Ніли Зборовської (Київ, 30 вересня 2014), XII Міжнародній науково-методичній конференції «Формування патріотизму та полікультурної компетенції майбутніх фахівців гуманітарно-педагогічного профілю» (Вінниця, 19–21 березня 2015), Всеукраїнських наукових читаннях «Дух нового часу у дзеркалі слова і тексту» (Київ, 8–10 квітня 2015), XIII Міжнародній конференції молодих учених (Київ, 16–18 жовтня 2015), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 27–30 жовтня 2016).

Дисертацію обговорено на засіданні відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 5 від 30. 06. 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 16 наукових статтях, 7 із яких опубліковано у фахових українських і закордонних виданнях, а також – у 9 додаткових публікаціях. Загальний обсяг публікацій – 7 друк. арк.

Структуру та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який нараховує 280 позицій. Повний обсяг роботи – 204 сторінки, із яких – 178 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** сформульовано проблему дисертації, обґрунтовано актуальність обраної теми, зв'язок із науковими програмами, наукову новизну, мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, матеріал аналізу, окреслено основний концептуальний апарат, методи аналізу літературного матеріалу, теоретичне та практичне значення роботи, етапи апробації отриманих результатів.

У першому розділі **«ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТРАВМИ»** оприаявлено теоретико-методологічну базу дисертації, що ґрунтується на висновках дослідників, які репрезентують студії травми як автономний і динамічний розділ сучасної гуманітаристики. Особливу увагу зацентовано на легітимації поняття травми як актуального поля для осмислення колоніального й тоталітарного спадків, зафіксованих у літературі.

У підрозділі **1.1. «Травма як соціокультурна категорія»** в діяхронному аспекті проаналізовано травму як концептуальне для сучасної гуманітаристики поняття.

Дослідження природи травми як в українській, так і в західноєвропейській, північноамериканській науках про літературу, яке нещодавно вважалося маргінальним, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало одним із центральних. Утім, незважаючи на значний науковий потенціал студій травми, теоретичні й методологічні аспекти цього напрямку, за незначними винятками, не знайшли прихильників серед сучасних українських літературознавців.

Студії травми засновано на результатах психоаналітичних досліджень З. Фрейда та його послідовників, заангажованих у вивчення патопсихологічних наслідків травми. Реконцептуалізацію поняття травми, яка відбулася після подій Першої світової війни, сучасні вчені пов'язують із працями З. Фрейда, у яких проаналізовано скорботу й меланхолію як основні способи реагування людини на надважкі переживання. Розмірковуючи над тим, що заважає носієві травми позбутися болісних спогадів, одним із бар'єрів забуття З. Фрейд вважає «примусове повторення», яке полягає в тому, що травмований не сприймає спогад як минуле, а постійно переживає його, наче повторює травму.

Після Другої світової війни теоретичне обґрунтування травми здійснювали завдяки напрацюванням декількох психологічних шкіл і методик, однак базисом для розуміння травматичного феномену стали деконструктивна герменевтика Ж. Дерріди й теорія психоаналізу З. Фрейда. Наприкінці ХХ ст., завдяки дослідженням Ш. Фелман, Д. Лауб, К. Карут, Д. ЛаКапри та ін., з'явилися поняття історичної і культурної травм, що дозволило вченим говорити про травму як про подію суспільного та культурного значень.

Дослідники, які розуміють травму як невід’ємний елемент історії і культури ХХ ст., зосереджуються на питаннях про її трансляцію та способи репрезентації (зокрема фотографію, кінематограф, літературу).

Художня чи nonfiction література як особлива форма репрезентації травми є водночас її уособленням. Твір, що оповідає про травму, є своєрідною «мнемонічною програмою», а його автор – символічним «агентом», «провідником», «медіумом» пам’яті, який, свідомо чи несвідомо приміряючи на себе стратегії письма, стає свідком. Питання про те, хто може бути свідком, від чийого імені та до кого він промовляє – проблемно постановочні в сучасних дослідженнях травми. З’яву автора як свідка катастроф учені пов’язують із постановням у середині ХХ ст. тоталітарних режимів. Загалом архів спогадів свідка як очевидця та жертви тоталітарних режимів ХХ ст. дає підстави говорити про презумпцію його травмованості. Утім, як показують дослідження місця та ролі свідка в історії ХХ ст., у цьому випадку йдеться радше про свідка умовного, який володіє не безпосереднім, а опосередкованим доступом до пам’яті (через історичні артефакти, твори культури тощо).

Студії травми невіддільні від проблематики пам’яті, яка становить центральну складову сучасної постколоніальної теорії. Водночас, використовуючи досвід останньої, вони зазнають істотних змін, зокрема за рахунок розширення тематичного та змістового діапазонів, що виходять за межі західного, євро-американського культурного контексту, де вони зародилися. Упровадження студій травми як своєрідного ключа до прочитання української літератури ХХ ст. у простір сучасного літературознавства дає можливість проговорити і проінтерпретувати «травматичні місця» національної культури та свідомості.

У підрозділі **1.2. «Літературознавчий контекст осмислення травми»** йдеться про літературознавчі стратегії осмислення травматичного досвіду.

Традиція наукового вивчення травми усталилася в західноєвропейській і північноамериканській гуманітаристиці в другій половині ХХ ст. Історичні, соціологічні, культурологічні, літературознавчі напрацювання західних учених дозволили ввести проблематику травми в політичну риторику офіційного публічного дискурсу, сформувати багатотомну критичну бібліографію. Українська наука про літературу такої роботи не лише не виконала, а й не запрограмувала, тож у цьому контексті дослідження травми потрапляють у майже порожній простір культурної пам’яті.

У розмові про культурну ситуацію української еміграції другої половини ХХ ст. літературний контекст травми, який поєднав у собі травматичний досвід і політичний опір, є найбільш репрезентативним. Із погляду теорії травми, поезія, проза, драматургія української еміграції повоєнного часу – це привід до роздумів про те, як людина осмислює та репрезентує «еру історичних катастроф» (К. Карут).

Перша складова, що вирізняє повоєнну прозу української еміграції, – це травма колоніального, тоталітарного насильств: геноциду (не лише фізичного, а й духовного), репресій, воєнної катастрофи, еміграції тощо. Друга складова – це

досвід, пов'язаний із подіями, хронологічно ближчими та пережитими авторами безпосередньо – через асиміляцію та інтеграцію в чужорідне суспільство (західноєвропейське чи американське). Автори, які емігрували в ранньому дитинстві чи народилися в нових країнах, здебільшого не мали безпосереднього доступу до комунікативної пам'яті, а часто й можливості слухати оповіді свідків, які володіли таким доступом.

Задля теоретичної прозорості доречно розрізнити «відкриту» репрезентацію травми – твори про геноцид, війну, смерть, і «приховану», несвідому, яка криється в мові. Щодо повоєнної української еміграції говорити про травму як про витіснене, безмовне, оприявлене в розломах і розривах мови можна радше гіпотетично. Таку рефлексію над травмою спостерігаємо, зокрема, в прозі другого покоління, яке переживає культурний шок не безпосередньо, а черпаючи відомості про минуле від посередників (живих свідків, історичних артефактів або творів мистецтва), себто реконструює травму, задіюючи «вторинну пам'ять» (Е. Гуссерль) або перебуваючи в «ситуації постпам'яті» (М. Гірш). До того ж фізична непричетність до колоніального, тоталітарного минулого не позбавляє причетності символічної, яка de facto ставить покоління дітей у позицію «заручників».

Травма як наскрізна риса української еміграційної прози проступає не лише на зовнішньому рівні – артикульована у спектрі тем (Голодомору, тоталітарних репресій, війни, еміграції тощо), а й на внутрішньому – комунікації автора з реальним чи уявним реципієнтом. Не лише автор, а й читач виступає творцем смислового простору тексту, а травма – однією з можливих траєкторій вибудовування, проживання тексту читачем. У контексті повоєнної української еміграції йдеться про «звужену», якщо не «замкнену» читацьку аудиторію. Читач, у культурну свідомість якого травму вписано як значущий момент його ідентичності, запрограмований на те, щоб упізнавати в тексті власний досвід і відповідно реагувати на нього.

Другий розділ дисертації **«ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ ЯК ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ»** присвячено аналізу змістових параметрів української еміграційної прози, однією з важливих складових якої є досвід драматичного переживання воєнної катастрофи індивідуумом, нацією, культурою. Вибір текстів для аналізу зумовлено зорієнтованістю художнього письма на розкриття індивідуального досвіду та переживання війни в її емоційному, психологічному, міжнаціональному вимірах.

У підрозділі **2.1. «Дескрипція воєнної травми в українській еміграційній прозі»** йдеться про воєнну травму як специфічний соціокультурний феномен, спричинений умовами суспільно-історичного й індивідуально-авторського характеру.

Вивчення психотравматичних наслідків воєнних подій, започатковане у працях З. Фрейда та його послідовників, мігрувавши за межі психології і психіатрії, значно розширило тематичний і змістовий діапазони сучасної соціогуманітаристики. До того ж ця міграція внесла виразний етичний аспект у розуміння тієї чи тієї події, твору культури.

Історична реальність повоєнного часу наклала особливий відпечаток на формування художнього мислення українських письменників-емігрантів. Тема протистояння воєнній, тоталітарній, державній машині та пов'язані з нею проблеми дезертирства, зречення військового обов'язку й самозречення – визначальні для розуміння соціокультурної природи воєнної травми. Стратегічною в прозі авторів-емігрантів є настанова, скерована на відмову від однозначного розуміння феномену війни та заглиблення в підсвідоме людини зі зброєю. Ця тенденція сприяє вивіщенню позитивних якостей людини, уникненню одноплосковності, заідеологізованості, політизації травми.

Аналіз психіки людини, ураженої війною, І. Костецький і Ю. Косач реалізують, удаючись до прийомів безпосереднього («потік свідомості», «внутрішнє мовлення», невластива пряма мова тощо) та опосередкованого (художні напливи, монтаж тощо) психологізму, прагнучи максимально точно відтворити свідомі та підсвідомі процеси й імпульси. Використання прийому «потіку свідомості» дає змогу авторам створити зовнішню та внутрішню напруги, показати «переплетіння уривчастих ниток свідомості». Крім того, непроминальне значення в новелах «Тобі належить цілий світ» І. Костецького, «Ноктюрн b-mol» Ю. Косача має ситуація лакуни, себто розриву між оповіддю про травматичну подію та дійсністю, коли читач не отримує однозначної відповіді на питання, де відбувається подія та чи відбувається вона загалом.

У новелі «Тобі належить цілий світ» І. Костецький торкається теми німецького травматичного досвіду, який переживає ветеран вермахту Фріц Мюллер – маргінал із розвиненою патологією, не спроможний адаптуватися до важких повоєнних реалій. Травматична зустріч героя з Іншим підриває його уявлення про поняття честі, свободи, цивілізації загалом. Замість зцілення, травма Фріца, який покидає дім, родину, Німеччину, розпалює його уяву, прогресує. Натомість в «Останній атаці» Ю. Косача така зустріч німецького піхотинця Отто Гагенава є не лише травматичною, а й значною мірою психотерапевтичною. Зміщення акцентів у сприйнятті Отто війни пов'язано з утратою своєї ідентичності, поглядом на себе збоку, як на людину, якою він був до якогось переломного моменту та якою вже не є. Травму зустрічі з Іншим, трактованим Чужинцем, у «Ноктюрні b-mol» Ю. Косач діагностує через зображення психоемоційного дисбалансу Гельмута, у якому сентиментальність та естетизм поєднуються з винятковою моральною ницістю й садизмом, і Роми, психологічний дисбаланс якої викликано протиріччями між почуттям до Гельмута й вагою обов'язку вбити його. У своєму творі Ю. Косач унаочнює тип Іншого, якого можна знайти в собі (Рома), а також – Іншого, тотожного Чужинцю (Гельмут). Говорячи про насильство як про запланований жест культури, він показує, як у діалозі – інтимному зв'язку ката й жертви – народжується досвід, закреслений на прагненні помсти, почуттях болю чи задоволення.

У повісті «Останній постріл» Р. Колісника тема війни стає приводом для розкриття природи самообману, усвідомлення героєм негативних рис, які раніше асоціювались у нього з супротивником, у собі самому.

Гіпертрофованість жахів, хворобливі почуття поразки та втрати, які переживає alter ego Р. Колісника, спрямовано на те, щоби демаскувати війну як явище антиприродне, а загибель людини, показану з жахливими натуралістичними деталями, як щось антиприродне та безглузде.

Звертаючись до історій полеглих вояків УПА, у «Двох кулеметах» Я. Курдидик показує, як історія безслідно зникає перед очима свідка, а письмо стає чи не єдиним способом повернення того, що зникло (людей, подій, фактів). Уражену пам'ять свідка сконцентровано на неприйнятті смерті та надмірній увазі до речей – решток знищеного світу, своєрідних «порталів пам'яті», у які переміщено тягар від пережитого болю. Загалом ставлення до речей – ключовий аспект травматичного досвіду, який характеризує свідомість вояка: позбавлення речей є початковим моментом символічного «входження у війну». «Увійти у війну», показує Я. Курдидик, значно легше, ніж «вийти з неї».

У підрозділі 2.2. **Досвід воєнної катастрофи в повісті “Останній постріл” Романа Колісника** проаналізовано автобіографічний твір Р. Колісника, у якому автор зробив спробу зафіксувати свій діалог із пам'яттю про пережите.

Виявом травматичного досвіду головного героя, вістуну Юрія Колоса, є вербалізація емоцій і почуттів, реалізована через незавершеність речень, обірваність думок, реагування на найдрібніші деталі, які закарбувалися в пам'яті. «Прозирання» у внутрішній світ вояків, як соратників, так і ворогів, через листи й фотографії, на які він натрапляє, змушують його повертатися в минуле. Крім того, у повісті Р. Колісника прочитуємо рецепцію «вторинної пам'яті», яка з'являється внаслідок повторного «програвання» досвіду літературного персонажа Йогана Кравса чи унтерштурмфюрера Маркса в досвіді Юрія.

Враження від глобального «психологічного оціпіння» автор розкриває через перебування героя в «місцях пам'яті», які нагадують йому про людські втрати, – на полях боїв, у військовому госпіталі, пансіонаті для поранених, таборі смерті, божевільні тощо. У цьому контексті йдеться про підсвідому потребу героя раз у раз повертатися до своєї травми, не лише в реальності, а й уві сні, не для того, щоб раціонально осмислити її, а щоб знову емоційно пережити.

Феномен травми в «Останньому пострілі» Р. Колісника реалізовано як у біографічному, так і в історичному ракурсах. Трагедію вояка, який намагається «вийти з війни», гри «брунатного» та «червоного» хижаків, Р. Колісник показав у зреченні Юрієм своєї зброї, обов'язку, присяги, *de facto* відмові від своєї попередньої ідентичності й утечі від реальної катастрофи, зрештою, «втечі від себе». Попри те, що цю проблему письменник вивіряв в узвичасному для нього повоєнному контексті, та інтерпретував її в аспекті гуманістичному, загальнолюдському.

У підрозділі 2.3. **«Місто як травма: історія окупації в романі “Хрещатий Яр” Докії Гуменної»** зреалізовано необхідність інтерпретації

роману-хроніки Д. Гуменної з погляду втілення в ньому травматичного досвіду авторки.

У «Хрещатому Яру» Д. Гуменна показує, як героїня «нормалізує» власну травму. Вона виявляє емоції, що вказують на пригнічення відчуттів, розпад особистості, сприйняття війни як явища не лише буденного, а й бажаного. Деякі зі симптомів Мар'яна діагностує сама: це нудьга та депресія. Нудьга в романі Д. Гуменної стає емоційним еквівалентом життя в «соціалістичному» Києві, психологічним наслідком «хижацтва під вивіскою соціалізму», тоталітарного контролю. Депресію в Мар'яні викликають розчарування в політиці нацистів і неможливість, як і за комуністичної диктатури, зреалізувати свій письменницький потенціал. Пошук власної ідентичності програмує «розщеплену суб'єктність» Мар'яни, яку, за К. Естес, можна означити «комплексом жертви». Крім соціокультурної, екзистенційної некоріненості, травма тоталітаризму руйнує інтимний простір героїні, деформуючи світ почуттів, який зазнає трансгресій. Потребу реалізації літературних і наукових амбіцій можна вважати компенсацією Мар'яною затамованих почуттів, невілених сексуальних інстинктів, а також – спробою забути, витіснити із свідомості пережиті скорботи, образи, дискримінацію (національну та класову).

Проблеми травми й еміграції, не лише зовнішньої, а й внутрішньої, у романі Д. Гуменної закрито на темі міста, яке переживає «подвійну окупацію» (радянську та нацистську). «Передвоєнна істерія», що поглинає «радянський» Київ, нагадує бутафорію, спектакль, карнавал, а театралізовані, ритуалізовані дієства скеровано на те, щоб замаскувати страх, упорядкувавши колективну реальність до звичного поділу – на Свого й Чужинця. Німецьку окупацію показано через ейфорію та крах очікувань, пов'язаних із «німецьким новим порядком» і болісним руйнуванням «горизонту очікування».

Вихідними в розумінні Д. Гуменною окупаційної дійсності є проблеми знищення приватного світу (передусім жіночого) та констеляція зв'язку тоталітарної диктатури й мистецтва (зокрема літератури). Травма відсутності, «лакуни» в «колективному тілі» нації інтелігенції, здатної очолити самоорганізацію суспільства, вливши енергію творчості в маси, призводить до того, що Київ перетворюється в «бестію без голови». Крім політичного «обезголовлення», Д. Гуменна показує критичне зниження інтелектуального та морального еталонів, брак авторитетів, які могли б консолідувати націю. Трагедія перерваного зв'язку в «Хрещатому Яру» стає «тріщиною нації» (Дж. Батлер), що спричиняє нерозуміння стратегій бачення політичного та культурного майбутнього України, викликаючи взаємозвинувачення, підозру, ворожнечу. Спотворення зовнішнього «обличчя» Києва Д. Гуменна інтерпретувала в гуманістичному ключі, бо асоціювала його з внутрішнім, духовним спотворенням людини.

У третьому розділі **«ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ТРАВМА КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНЕРАЦІЙНОГО РОЗРИВУ»** запропоновано розгляд генераційного розриву як наслідку травматичної колоніальної дійсності. Уведення в літературознавчі студії генераційного чинника, а також – з'ясування

того, як співвідносяться в художньому тексті поняття покоління і травми, покликані розширити оптику наукового дослідження.

У підрозділі **3.1. «Тоталітаризм і генерації: роман “Сад Гетсиманський” Івана Багряного та повість “Ротонда душогубців” Тодося Осьмачки»** досліджено репрезентацію тоталітарної травми, яку в цих творах реалізовано не лише як сюжетотворчий конструкт, а також як конструкт художнього вираження. Трансгресія роду, знищення символічного світу Батька та Матері, деформація синівського світу в «Саду Гетсиманському» І. Багряного та «Ротонді душогубців» Т. Осьмачки стають симптомами тоталітарної травми.

Інфантилізація або відсутність батька як центру, що формує національну та культурну свідомість, об'єднуючи сім'ю і рід, у романі І. Багряного та повісті Т. Осьмачки засвідчують деформацію маскулінності, крах патріархального світу загалом. В антитоталітарній парадигмі цих письменників батька *de facto* немає, тому його витісняє тоталітарний, «державний» Батько, уособлений репресивною системою, яка нищить синів. Відсутність відповідального за долю дітей батька в «Саду Гетсиманському», безпосередньо пов'язана з відсутністю духовної опіки над нащадками, наближає загибель роду. Самогубство батька в «Ротонді душогубців» можна сприймати двозначно: з одного боку, як усвідомлення того, що погодитися на переховування, пересиджування в безпечному місці, себто втрату власної гідності, він не може; з іншого, як символічну реабілітацію – потребу вмерти власною, осмисленою, а не нав'язаною зовні смертю. Образ тоталітарного Батька в «Ротонді душогубців» репрезентує Сталін – містифікований верховний вождь, «червоний сатана», «ловець душ», утілення «соціальної профілактики» в суспільстві, що породжує страх і насильство. Художній ракурс у зображенні Сталіна в повісті Т. Осьмачки підпорядковано центральній настанові – унаочнити тоталітарне зло, яке нищить генерації.

Не менш важливе місце в художній свідомості Т. Осьмачки займає проблема знищення материнського світу. Смерть рідної, але «чужої дітям» матері в «Ротонді душогубців» наголошує «подвійну травматизацію». Для синів мати символічно вже була мертва – позбавлена власного «материнського смислу» та призначення. В обох синів-Брусів спрацьовує механізм компенсації – заміна реальної матері на уявну. Для Івана, письменника й інтелігента, уявною матір'ю та частиною його над-Я стає абстрактна, ідеалізована Україна, заради твору про яку він прагне емігрувати. Утім, тягар батька виявляється таким потужним, що не відпускає сина, а згодом – призводить до цілковитого його ототожнення з уявним об'єктом. Зі свого боку, Мадес, для якого матір уособлює тоталітарна влада, живиться агресією щодо батьківського світу та прирікає батька на арешт і самогубство.

У підрозділі **3.2. «Між “імперською матір'ю” і “колоніальним батьком”: генераційний розрив як ознака колоніальної дійсності в повісті “Чудасій” Ольги Мак»** розглянуто травматичний комплекс протагоніста, який авторка пов'язує з конфліктами, що виникають в «інтернаціональній сім'ї».

Головний посыл О.Мак спрямовано на те, щоб розкрити тему колоніалізму через руйнівний вплив на особистість, розрив генераційних, зокрема родинних зв'язків. Чудернацька поведінка героя, хіміка Олексія Вуха, є не лише уособленням «травми радянзації», а й засобом самозахисту. Намагаючися позбутися травматичного минулого, яке в його уявленні невіддільне від образу «імперської матері», він прагне пізнати причини своєї травми, щоб витерти з пам'яті болісні спогади колоніального підпорядкування. З одного боку, як син росіянки та хімік-науковець, він є повноправним представником російської імперської еліти, а з другого, як українець – усвідомлює себе частиною колонізованої, бездержавної, духовно ущербної нації. Це травматичне самовідчуття визначає внутрішню роздвоєність, розщеплення, балансування в амбівалентній зоні, між двома позиціями – колонізованого й колонізатора, а також – рішучу відмову від імперського Я та фанатичну відданість Я колоніальному.

Генераційну травму Олексія позначено традиційною для творів про колоніалізм проблемою відсутності відповідального за долю дітей батька. Цю відсутність пов'язано не лише з родинною травмою (слабкістю чоловіка, що є частиною сім'ї, яка не функціонує), а також із національною (крахом патріархального ладу). Модель «інтернаціональної сім'ї», частиною якої є Олексій Вуха, у повісті О.Мак спроектовано на весь радянський контекст, а сімейні стосунки – на взаємодію колонізаторської та колонізованої традицій. Мати Олексія, російська дворянка Лисавета Ухова, уособлює експансивний характер, проявами якого є сила й агресія, а батько, дрібний український службовець Михайло Вуха, демонструє податливість, м'якість, пасивність – риси, яких Олексій категорично не сприймає. Якщо «імперська мати» віддзеркалює все негативне, стримуюче, неусвідомлюване Олексія, то «колоніальний батько», натомість, не може запропонувати йому ні позитивного взірця поведінки, ні цілісної ідентичності, індивідуальної чи колективної (генераційної), яка традиційно передається від батька до сина, від одного покоління до іншого.

У підрозділі 3.3. **«Категорія постпам'яті у прозі другого покоління української еміграції»**, на матеріалі англومовної прози В. Лисенко, Дж. Кулик-Кіфер та А. Мельничука, досліджено, як покоління дітей інтегрується в чужорідне суспільство, а також з'ясовано, у який спосіб травматичний досвід батьків абсорбується в досвіді дітей, віддалених від історичних подій у часовій і просторовій перспективах.

Розглядаючи й аналізуючи англومовну прозу другого покоління українських емігрантів, яка балансує між канадською та американською літературами, з одного боку, та українською еміграційною, з іншого, варто зауважити, що історичні процеси – еміграція і глобалізація – спонукали етнічні діаспори Канади та США включитися в процес творення власної літературної ідентичності на новій для себе території. Така література є не лише маркером, а й засобом збереження національно-культурної ідентичності й осмислення змін, які відбулися в колективній свідомості української еміграції.

Своєю творчістю В. Лисенко, Дж. Кулик-Кіфер та А. Мельничук демонструють належність до покоління дітей українських емігрантів, перейнятих роздумами про власне самовідчуття та становище в американському світі. Щоб визначитися з уявленням про власну сутність, вони звертаються до образів і мотивів, запозичених із міфологічних, релігійних або фольклорних джерел своєї історичної батьківщини. Досліджуючи й артикулюючи свою ідентичність, письменники усвідомлюють неминучість утрат і надбань у зонах контакту культур, що спонукає до перетину рубікону національної традиції та забезпечення міжкультурного, міжнаціонального діалогів.

У романі «Жовті чобітки», або, як його трактує авторка, «родинній сазі», В. Лисенко демонструє дві протилежні тенденції: спроби повернення пам'яті, подолання травматичного досвіду та намагання табувати, забути травму. Утрата зв'язку з власним родом (як сім'єю і як батьківщиною з її культурою, традиціями, звичаями водночас) – одна із провідних диспозицій конфлікту, присутнього в «Жовтих чобітках» В. Лисенко. Визнання, якого прагне Лілі Ландаш, полегшує біль, викликаний спогадами про травматичне минуле, проте не звільняє від нього цілком. Психологічна криза в результаті призводить до того, що Лілі припиняє співати, а невдовзі повертається до середовища, з якого прагнула вирватися. Не втомлюючися повторювати, що в неї «не було дитинства», лише праця, і що вона «ненавидить землю», героїня водночас визнає, що потребує повернення до етнічного світу свого «втраченого дитинства». Однак повернення Лілі до села ще більш травматичне, ніж прощання з ним, бо старий спосіб життя, який здається їй природним, там зник, а родичі відмовилися від усього українського. Усе ж самоусвідомлення, до якого доходить Лілі, забезпечує духовну комунікацію, взаєморозуміння між поколіннями батьків, які емігрували зі Старого Світу, та дітей, які реалізували себе в Новому.

Намагаючися реконструювати сімейну історію, Іва Чаун із «Зеленої бібліотеки» Дж. Кулик-Кіфер змушена переглянути власну біографію, історію свого роду, відмовитися від укорінених стереотипів, а головне – змінити сприйняття мовно, культурно, ментально маркованого Іншого, що склалося в канадському суспільстві. Загалом Дж. Кулик-Кіфер неодноразово наголошує на відмові від «центристських» позицій, насадження етнічних і гендерних стереотипів, ствердженні принципів толерантності в суспільстві. Відновлення обірваного зв'язку з Олексієм Морозом, приятелем дитинства, під час перебування Іви в Києві та налагодження з ним телефонного контакту після повернення до Канади засвідчує про відновлення рівноваги між мовами, культурами, країнами, континентами.

Родинну історію Забобонів у романі «Що розказано» А. Мельничука звернено в минуле, до травм і розгадувань історій батьків. Покоління батьків, яке нагадує нащадкам про країну предків, тут уособлює не так героїчність, як нереалізовану потенцію нації (історичну й культурну). Даремно намагаючися вписатися в американське життя, Аркадій, що уособлює друге покоління,

переживає різні стадії усамітнення, урешті усвідомлюючи, що на новому континенті зможе реалізуватися лише в межах сім'ї, себто знаходить власну ідентичність у звуженій соціальній ролі: як батько, чоловік і син. Третє покоління – Богдан, а вірогідніше Бо, син Аркадія та Ластівки, не лише відновлює зв'язки з Америкою, обірвані батьками, знімаючи тягар провини, покладеної на власне покоління, а й реалізує ілюзії батьків, пов'язані з підкоренням нового простору. Він – повноцінний американець, із яким асоціюється «життя після травми», вихід із умовного гетто, яке створили його батьки. Тим паче, травма Бо неминуча, бо пов'язана з утратою власної ідентичності (мови, імені, національності) та з'явою ідентичності гібридної.

Якщо по чоловічій лінії травматичний досвід зосереджено в соціокультурній площині – з акцентом на нереалізованих амбіціях, колективних поразках, утрачених шансах, крізь які проєктуються психологічні травми – комплекси провини, самоти, незатребуваності, то по жіночій, натомість, його занурено в ірраціональне. Наталка, дружина Зенона, як сновиди, марить наяву, спілкуючися з предками, померлим чоловіком. Слава Ластівка, донька Зенона та Наталки, успадкувавши травматичне минуле батьків, не може адаптуватися за океаном. Однак саме проявлення невідомого, забутого минулого допомагає Ластівці позбутися травми та повернутися до реальності (до чоловіка та сина).

Загалом герої з «Жовтих чобітків» В. Лисенко, «Зеленої бібліотеки» Дж. Кулик-Кіфер, «Що розказано» А. Мельничука, усі загалом і кожен зокрема, репродукують травматичний досвід, демонструючи культурну ситуацію постпам'яті, яку можна вважати своєрідною призмою для прочитання травматичних сімейних наративів українських емігрантів.

У **ВИСНОВКАХ** підсумовано основні результати, узагальнено концептуальні положення дослідження.

Студії травми як один із актуальних і динамічних сегментів сучасних гуманітарних досліджень є синтезом культурологічних, соціологічних, психоаналітичних, історичних, літературознавчих напрацювань. Ідея травми, апробована теоретиками психоаналізу, стала ефективним інструментом для вивчення категорії пам'яті, дослідження травматичного антропологічного досвіду ХХ ст. Інтеграція студій травми в сучасні постколоніальні дослідження актуальна і в академічному, й у політичному сенсах. Вона відкриває нові можливості для українського літературознавства та розширює оптику досліджень, сконцентрованих на питанні про те, як говорити про травму. В українських реаліях така інтеграція закономірна, якщо зважити, що за своєю природою російський колоніалізм і радянський тоталітаризм – явища, що значною мірою вплинули на українську культурну свідомість у ХІХ–ХХ ст., зокрема й на анулювання історичної пам'яті.

Категорія травми – парадигмальна для художньої свідомості письменників української еміграції другої половини ХХ ст. Центральними темами, які репрезентують досвід травми в українській еміграційній прозі, є переживання воєнної катастрофи та генераційний розрив. Поняття війни й

покоління виступають у цьому контексті не лише тематичними, а й змістовими полями, які демонструють, як людина, нація, культура переживають травму.

Прозові твори українських письменників-емігрантів, які артикулюють культурну антропологію війни, становлять вагому, але досі незаповнену нішу в сучасному українському літературознавстві. Своєрідність цих творів зумовлено розумінням універсального досвіду болю, який виходить за межі чорно-білої оптики, а також – зорієнтованістю художнього письма на переживання воєнної катастрофи індивідуумом, нацією, культурою.

Основною темою малої прози І. Костецького та Ю. Косача є спроба пояснити і прояснити травматичну свідомість, уражену війною, та наголосити на проблемі Іншого, через внутрішній зв'язок із яким і вибудовується оповідь про травму. У своїх творах І. Костецький і Ю. Косач унаочнюють образ Іншого як Свого або Чужинця, зустріч із яким має як травматичний, так і терапевтичний сенс. У «Ноктурні b-mol» Ю. Косач артикулює зв'язок між ідеями насильства та культури, зокрема музики, який набуває у нього складних і контрверсійних форм.

Позиція автора як учасника принципова для розуміння малої прози Я. Курдидика та Р. Колісника. Вона засвідчує інший досвід осмислення війни – враження, викликані проживанням болю і смерті, спробу досягнути складну етику війни. Утім, на відміну від беззастережного, об'єктивного погляду свідка, погляд учасника – виразно тенденційний, а створений ним текст нагадує «мнемонічну програму», що потребує розкодування. В основу художньої оповіді Я. Курдидика та Р. Колісника покладено власний бойовий досвід, набутий у лавах УПА та дивізії «Галичина», а творчу настанову обох споріднює прагнення здійснити діалог із пам'яттю, подолати комунікативний розрив, інтегрувавши травматичні спогади з приватного простору в публічний. Роман «Хрещатий Яр» Д. Гуменної дає підстави говорити про гендерну ідентифікацію наративу війни в українській еміграційній прозі. У центрі уваги письменниці – доля міста, яке переживає «подвійну окупацію» (радянську та нацистську), а також – екзистенційні зрушення, що відбуваються в житті її alter ego, письменниці й інтелектуалки Мар'яни Вересоч.

Важливою складовою художньої структури української еміграційної прози другої половини ХХ ст. є феномен генераційного розриву, закріпленого на травматичному досвіді колоніального минулого. Загалом, якщо у прозі батьків визначальною стала проблематика розриву, виродження генерацій, кризи традиційних цінностей, національних орієнтирів, то в прозі дітей – кардинальних реорієнтації і реорганізації (цивілізаційної, культурної, національної, поколінневої тощо). Двоїсту модель культурної та особистої ідентичностей канадських чи американських українців побудовано за принципами плинності, парадоксальності, протиріч. Особливо виразно це проявилось в англійській прозі другого покоління українських емігрантів, герої яких конструюють якусь ідеальну структурну метафору власної ідентичності як американців або канадців, знищуючи чи оновлюючи в собі українське коріння.

У романі «Сад Гетсиманський» І. Багряного та повісті «Ротонда душогубців» Т. Осьмачки актуалізовано проблему протистояння тоталітарній машині, що викорінює і нищить генерації, порушує цілісність сім'ї і роду, зв'язки між батьками та дітьми, особистим і державним, чоловічим і жіночим просторами. Обидва герої, художник Андрій Чумак і письменник Іван Брус, утілюють ситуацію, коли не існує патріархального Батька як центру, що детермінує цілісність сім'ї та роду, ієрархічність соціуму. Сини, не спроможні відновити розірваного кола травматичної сімейної і національної історій, стають жертвами та свідками цих історій. Зі свого боку, О. Мак демонструє, що такий же деструктивний вплив має російський колоніалізм, наслідки якого не лише пагубно впливають на покоління дітей, а й ведуть до переоцінки конформістського досвіду батьків.

У прозі В. Лисенко, Дж. Кулик-Кіфер, А. Мельничука покоління є репрезентантом історичної пам'яті, родової і національної травм, а ще – символічним локусом, де проявляються травматичні розриви. Визначальною та консолідуючою в романах «Жовті чобітки» В. Лисенко, «Зелена бібліотека» Дж. Кулик-Кіфер, «Що розказано» А. Мельничука виступає постколоніальна стратегія, спрямована на прочитання пам'яті про родове чи національне минуле.

Питання про місце та роль поколіннєвої свідомості у процесах переборення травматичного досвіду – одне з найістотніших у прозі другого покоління. Замість болю за втраченим об'єктом (батьківщиною, нацією, родом), визначальним для самоусвідомлення батьків, у дітей з'являється почуття внутрішньої акультурації, відчуження. Блокуючи доступ до травми батьків, які не здатні до асиміляції через глибоку історичну рану, діти не зіцлюють, а загострюють травму, внаслідок чого відбувається розщеплення свідомості, руйнування власної цілісності й тожсамості.

Поняття травми є невід'ємною тематичною та естетичною складовою в прозі української еміграції повоєнного часу та засвідчує досвід переживання глибокої національної трагедії, якої зазнало українське суспільство внаслідок історичних катаклізмів ХХ ст. Проведене дослідження підтверджує ідею про травматичну природу української еміграційної літератури, яка в цьому сенсі набуває значення психотерапевтичного письма, скерованого на подолання колоніальної й тоталітарної травм, затребуваного наукою та культурою ХХІ ст.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Василенко В. Інтерпретація образів «лісових людей» у новелах Зиновія Матлі / Вадим Василенко // Рідний край: Альманах Полтавського національного педагогічного університету. – 2014. – № 2 (31). – С. 46–54 (1 др. арк.).

2. Василенко В. Травма як соціокультурна категорія: історія дослідження / Вадим Василенко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. – Випуск 23 / Ред. кол.: В.А. Просалова (відп. ред.) та ін. – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С. 190–202 (0, 6 др. арк.).

3. Василенко В. Чи є обличчя у війни? Воєнна травма у повісті «Останній постріл» Романа Колісника / Вадим Василенко // Рідний край: Альманах Полтавського національного педагогічного університету. – 2015. – № 2 (33). – С. 125–134 (1 др. арк.).

4. Василенко В. Дескрипція воєнної травми у прозі української еміграції / Вадим Василенко // Рідний край: Альманах Полтавського національного педагогічного університету. – 2016. – № 1 (34). – С. 78–90 (1, 5 др. арк.).

5. Василенко В. Між «імперською матір'ю» та «колоніальним батьком»: генераційна травма у повісті «Чудасій» Ольги Мак / Вадим Василенко // Spheres of Culture / Ed. by I. Nabytovych. – Lublin, 2016. – Vol. XIII. – С. 146–154 (0,6 др. арк.).

6. Василенко В. Травми батьків – травми дітей, або Що залишається після пам'яті? Англomовна проза української діаспори / Вадим Василенко // Слово і Час. – 2016. – № 7. – С. 72–83 (1 др. арк.).

7. Василенко В. Місто як травма, або Три обличчя Києва: роман «Хрещатий Яр» Докії Гуменної / Вадим Василенко // Слово і Час. – 2016. – № 10. – С. 47–59 (1 др. арк.).

Додаткові:

1. Василенко В. Біографічний синерген Михайла Островерхи / Вадим Василенко // Духовні витоки Поділля: митці в історії краю. Матеріали IV всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 13 березня 2014 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2014. – С. 27–34 (0, 6 др. арк.).

2. Василенко В. Художній світ оповідання «Отаман Хмара» Юрія Горліса-Горського / Вадим Василенко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» / Ред. кол. М.Ф. Дмитрієнко (голова), М.М. Мосунов (співголова), О.А. Бакалець (відп. ред.), Н.О. Коваль (відп. секретар). – Вінниця: Рогальська І.О., 2014. – С. 284–291 (0, 5 др. арк.).

3. Василенко В. Зиновій Матла / Вадим Василенко // Рідний край: Альманах Полтавського національного педагогічного університету. – 2014. – № 2 (31). – С. 40 (0, 25 др. арк.).

4. Василенко В. Художня експлікація образів вояків УПА у збірці «Два кулемети» Ярослава Курдидика / Вадим Василенко // Буковинський журнал. – 2015. – № 1 (95). – С. 224–242 (1 др. арк.).

5. Василенко В. Ярослав Курдидик / Вадим Василенко // Буковинський журнал. – 2015. – № 2 (96). – С. 44–47 (0, 5 др. арк.).

6. Василенко В. Образ українського емігранта у збірці «Одчайдушні» Олекси Гай-Головка / Вадим Василенко // Художня творчість у контексті проблем її вивчення. Матеріали III Всеукраїнської конференції з актуальних проблем белетристики, художньої творчості: до 200-ліття Тараса Шевченка. Матеріали I Міжнародної конференції, присвяченої 150-літтю Михайла Коцюбинського. Зб. наук. статей / Гол. ред. І.А. Зелененька. – Бар: Барський гуманітарно-педагогічний коледж, 2015. – С. 16–23 (0, 8 др. арк.).

7. Василенко В. Тема Стрілецької Голгофи у книзі «Гомін із далека» Михайла Островерхи / Вадим Василенко // Золота Пектораль. – 2015. – № 1–2 (25–26). – С. 144–150 (0, 6 др. арк.).

8. Василенко В. «Люди підпілля» Марти Гай / Вадим Василенко // Слово педагога. – 2015. – № 7 (227). – С. 4, 8 (0, 5 др. арк.).

9. Василенко В. Життєтворчість як боротьба з «червоним дияволом»: реконструкція біографії Олекси Гай-Головка (до 100-річчя з дня народження) / Вадим Василенко // Художня творчість у контексті проблем її вивчення: екологія душі, екологія планети. Матеріали II Міжнародної конференції, присвяченої проблемам післячорнобильського мистецтва, контркультури та їх інтерпретації в освітньому просторі. Зб. наук. статей. – Бар: Барський гуманітано-педагогічний коледж, 2016. – С. 19–34 (1, 25 др. арк.).

АНОТАЦІЯ

Василенко В.С. Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2016.

Дослідження присвячено модифікації травми в українській еміграційній прозі другої половини XX ст. Стратегічними напрямками аналізу стали вивчення війни як посттравматичного досвіду та генераційного розриву як симптому колоніальної, тоталітарної травм. Центральною в дисертації є ідея про травматичну природу української еміграційної літератури. Із цього погляду проаналізовано прозові твори першого (І. Костецького, Ю. Косача, Р. Колісника, Я. Курдидика, Д. Гуменної, І. Багряного, Т. Осьмачки, О. Мак та ін.) і другого (В. Лисенко, Дж. Кулик-Кіфер, А. Мельничука та ін.) поколінь українських емігрантів. З'ясовано, що питання, порушені цими письменниками, пов'язані з проблемами колоніального, тоталітарного насильств (над людиною, родом, нацією, культурою), а важливою для них є стратегія на подолання колоніальної, тоталітарної травм. Досвід травми оприявлено не лише на тематичному (геноциду, репресій і терору, війни, еміграції), а й на етичному (відповідальності за Іншого, перед Іншим) рівнях.

Ключові слова: еміграція, травма, пам'ять, постпам'ять, ідентичність, покоління, генераційний розрив, свідок, жертва, насильство, колоніалізм, тоталітаризм.

АННОТАЦИЯ

Василенко В.С. Модификация травмы в украинской эмиграционной прозе второй половины XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины. – Киев, 2016.

Исследование посвящено модификации травмы в украинской эмиграционной прозе второй половины XX века. Стратегическими направлениями анализа стали изучение войны как посттравматического опыта и генерационного разрыва как симптома колониальной, тоталитарной травм. Центральной в диссертации является идея о травматической природе украинской эмиграционной литературы. С этой точки зрения проанализированы прозаические произведения первого (И. Костецкого, Ю. Косача, Р. Колесника, Я. Курдидика, Д. Гуменной, И. Багряного, Т. Осьмачки, О. Мак и др.) и второго (В. Лысенко, Дж. Кулык-Кифер, А. Мельничука и др.) поколений украинских эмигрантов. Выяснено, что вопросы, затронутые этими писателями, связанные с тематикой колониального, тоталитарного насилия (над человеком, родом, нацией, культурой), а важной для них есть стратегия на преодоление колониальной, тоталитарной травм. Опыт травмы репрезентирован не только на тематическом (геноцида, репрессий и террора, войны, эмиграции), но и на этическом (ответственности за Другого, перед Другим) уровнях.

Ключевые слова: эмиграция, травма, память, постпамять, идентичность, история, опыт, поколение, разрыв поколений, свидетель, жертва, насилие, колониализм, тоталитаризм.

SUMMARY

Vasylenko V.S. The modification of the Trauma in Ukrainian Emigration Prose of the second half of the XX century. – The manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of Philology in speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Taras Shevchenko's Institute of Literature, the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The research is dedicated to the trauma modification in the Ukrainian emigration prose of a postwar period. The strategic ways of the analysis are the research of a war as a posttraumatic experience and generation gap as a symptom of a colonial, totalitarian trauma. The core in the dissertation is the idea about a traumatic nature of the Ukrainian emigration literature. From this point of view the prose works of the first (I. Kostezkyi, Y. Kosach, R. Kolisnyk, Y. Kurdydyk, D. Humenna, I. Bahrianyi, T. Osmachka, O. Mak and others) and the second (V. Lysenko, J. Kulyk Keefer, A. Melnychuk and others) generations of Ukrainian emigrants are interpreted.

A problem, the solution of which this research is dedicated to, is what kind of nature has one or another trauma and in which way, which the help of which belles literary strategies it is realized in a certain text. The studying of the colonial, totalitarian trauma experience, on which the whole Ukrainian emigration prose of a postwar period is oriented, is established in frames of a certain theoretical discourse. An important meaning for the argumentation and legitimization of the main dissertation statements have fundamental scientific works of the trauma analysts, written on the cross of psychoanalytical studies, historical and sociological knowledge, culture investigation. In perspective of studying of Ukrainian emigration literature, trauma studies are integrated in postcolonial researches. The understanding

of Ukrainian emigration prose of the postwar period in frames of trauma theories is called for widening the optics of the modern literature studying researches. In general, the Ukrainian emigration literature, which joins traumatic experience and political resistance, is the reason for thoughts of how a person or nation lives through, comprehends, and reproduces the memory of the catastrophe.

The topics of feeling war experience and generation gap, that are the objects of research attention, demonstrate how a person, generation, nation, history, culture experience trauma as a certain psychic state, that distorts or changes the identity. The notion of war and generation in this meaning becomes not only literature category but also certain loci, content ranges, where the trauma is shown. The works of Ukrainian writers-emigrants are related to the retrospective, aspiration for (one more time) explaining what, how and why it happened to oneself and others. Representing a traumatic history, they become documents, proofs of their age.

The research of war experience in the prose of I. Kostezkyi, J. Kosach, J. Kurdydyk, R. Kolisnyk, D. Humenna incites to the critical reflections on categories of responsibility, death, the Own and the Stranger, connection of totalitarian dictatorship and art (literature in particular). Problematic of war violence brings an ethic component to the studying of the text, which narrates of trauma and demands the studying of such an ethics which accumulates values, common to mankind. In the anti-totalitarian prose of I. Bahrianyi and T. Osmachka it is shown how the totalitarian violence, embodied by the soviet system, ruins the family and generation integrity, breaks the connections between children and parents, personal and state, male and female spaces. From her side, O. Mak proves that the same destructive influence has a Russian colonialism, the consequences of which not only have calamitous impact on the children's generation but also lead to the revaluation of parents' conformist experience. The prose of the second generation of Ukrainian emigrants (in particular, V. Lysenko, J. Kulyk Keefer, A. Melnychuk) which is a synthesis of autobiographical, historical and art reflections, allows to trace a traumatic process of forming the hybrid identity (Ukrainian-Canadian or Ukrainian-American).

In general the problems raised by Ukrainian writers-emigrants, are inseparably connected which themes of colonial, totalitarian violence, and the main strategy is the one of overcoming colonial, totalitarian traumas. What is more, the trauma experience in the Ukrainian emigration prose of the second half of the XX century is represented not only on thematic (genocide, repressions and terror, war, emigration), but also ethic (responsibility for the Other, for the Other) registers. The research of trauma that marks colonial, totalitarian violence, that change the life of a person or nation, and also – pathologic process, that has an influence on attitude and reception of the past, present and future, incites to the reflections on a traumatic nature of the Ukrainian culture and opens a new space for modern literature studying.

Key words: exile, trauma, memory, postmemory, identity, generation, generation gap, witness, victim, violence, colonialism, totalitarianism.